

О.В. Завгородня

Розробка принципів інтегративно-екзистенційного підходу

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анотація. Окреслено принципи і методи інтегративно-екзистенційного підходу, які можуть бути продуктивними в контексті фасилітації інтеграційних процесів в психології. Запропоновані методичні інструменти, розширені і технологічно конкретизовані стосовно актуальних психологічних проблем, можуть сприяти їх новому баченню у спільному просторі різних традицій, теорій, дослідницьких підходів.

Ключові слова: методологічні інструменти, фасилітація інтеграційних процесів, цілісність, інтегративно-екзистенціальний підхід, принципи, методи, аналітичні процедури,

Актуальність дослідження визначається особливостями сучасної пізнавальної ситуації, що передбачає розробку нових загальногуманітарних підходів до розуміння людини в динамічному сьогоденні, в умовах «плинної реальності» [5], а в контексті розвитку психологічної науки – нових підходів відповідних викликам часу та запитам сучасної психології, спрямованих на опрацювання стратегій інтеграції психологічного знання [12, 13; 17].

Щодо орієнтирів у розв'язанні методологічних проблем психології важливим є осмислення евристичних можливостей творчого спадку Г.О. Балла. Зокрема, такими орієнтирами можуть бути властиві творчості Балла людинознавча спрямованість, конструктивна ревізія категорії раціональності, діалогізм, осмислення маргінальних течій в розвитку знання, інтегративність та трансдисциплінарність наукового пошуку (більш детально в [9]). З урахуванням вказаного здійснюється розробка інтегративно-екзистенційного підходу як інструменту фасилітації інтегративних процесів в психології; здійснюється визначення принципів та формування методів зазначеного підходу.

Мета статті – окреслення принципів та методів інтегративно-екзистенційного підходу.

Інтегративно-екзистенційний підхід налаштований на пошук інтегративних стратегій в пізнанні психічної реальності, а підкреслення духовно-екзистенційного аспекту пов'язано з прагненням глибокого і цілісного бачення психічної реальності, уникнення різних форм редуccionізму в її трактуванні. В першу чергу, це стосується особистості, щодо досягнення якої інтегративно-екзистенційний підхід початково був застосований [10, 11].

Окреслимо принципи (провідні ідеї, норми), що конкретизують інтегративно-екзистенційний підхід. Зазначений підхід базується на загально-наукових принципах цілісності, активності, розвитку та взаємодії. Ці принципи обрані як найбільш універсальні, такі, що сформувались в різних політичних просторах, пройшли перевірку часом.

Також важливими для нас є принципи «ученого незнання», потрібного моделювання досліджуваної реальності, звернення до категорії особистості та її медіаційних можливостей, спіралі розуміння, евристичного потенціалу осмисленості суб'єктності дослідника, прийняття антиномічності досліджуваної реальності та врахування різних її станів (застиглих, стійких, плинних, «летючих»), чутливості до потреб дослідницької практики (зокрема, явних та латентних

течій інтеграції), неостаточності теорії, її інструментального призначення, якнайширшого визначення об'єкта дослідження, рефлексивної «лінзокритики», гнучкості, транссистемності.

Зasadничим для нашого підходу є принцип раціоґуманізму, в його світоглядних та методологічних вимірах [1; 4].

Згідно з *принципами цілісності, активності, розвитку та взаємодії*, розвиток сфери психології ми розглядаємо як її еволюційно спрямовані якісні зміни – зростання диференційованості та інтегрованості, досягнення більшої внутрішньої узгодженості та цілісності через осягнення суб'єктами сфери психології її сенсу, екзистенційного призначення, через активну взаємодію зазначених суб'єктів, спрямовану на подолання перешкод на шляху втілення осягнутого сенсу, посилення культуротвірної функції, її гуманізувального впливу, що, зокрема, передбачає інтеграційні зусилля.

Інтеграція (лат. *integrer* – цілий, *integratio* – відновлення, відбудова, заповнення, доповнення) означає об'єднання в ціле, в єдність будь-яких елементів, відновлення будь-якої єдності; в широкому розумінні означає стан пов'язаності окремих диференційованих

частин і функцій системи, організму в ціле, а також процес, що призводить до такого стану [6]. Цілісність позначає вищий рівень інтеграції, головний її результат як процесу єднання початково недостатньо узгоджених елементів, набути інтегральну якість, нові властивості – впорядкованість, міцність взаємозв'язків складових, узгодженість їх функціонування, ефективність взаємодії як єдиного цілого, нової інтегрованої сукупності.

Також можлива первинна недиференційована цілісність, що має потенціал розвитку, диференціації та інтеграції. У процесі зміцнення взаємозв'язків, що веде до утворення нової цілісності, окремі структури елементів зберігають свої характерні особливості, при цьому взаємозбагачуючись і, як наслідок, посилюючи і зміцнюючи утворену систему [1].

В контексті психології інтеграція означає активність суб'єктів цієї сфери, орієнтовану на її цілісність, через знаходження медіаторів-посередників між розрізненими частинами, інтеграторів-об'єднувальників психологічного знання, і ширше всієї сфери психології, включно з практикою, визначення спільних професійно-ціннісних орієнтирів. Будь-яка інтеграція, особливо цілеспрямована, пов'язана з активністю суб'єктів сфери психології, а також з їх взаємодією між

собою. Взаємодія зазначених суб'єктів може різною мірою сприяти комунікаційним та інтеграційним процесам в психології (налаштованість на співробітництво, орієнтація на загальнолюдські цінності, дотримання етичних засад), може також мати гальмівний вплив (перевага стратегій егоцентричного, групо- або державоцентричного суперництва, уникання або імітація співробітництва, ігнорування етичних засад тощо). Цілеспрямована інтеграція пов'язана з налаштуванням на сполучення і комунікацію всього цінного, накопиченого психологією, попри суперечності, об'єднання елементів (різних ідей, підходів, методів, технологій) в мережу з достатнім діапазоном свободи, координацію їх функцій. в залежності від проблеми, гнучке підлаштування під завдання психологічної роботи (зокрема, під проблему дослідження або надання допомоги). Без інтеграційних зусиль не можна подолати роздробленість психологічного знання, розщеплення психології на академічну і практичну, недостатню її ефективність, і відповідне розчарування, падіння престижу, тощо.

Принципи ученого незнання та потрібного моделювання досліджуваної реальності. Принцип «ученого незнання» (М. Кузанський “De Docta ignorantia”)

невіддільний від глибокого погляду на психічну реальність, зокрема, коли мова йде про духовно-екзистенційні джерела особистості. З ним пов'язаний принцип потрібного моделювання досліджуваної реальності. На основі принципу потрібного конструювання (моделювання) досліджуваної реальності ми виокремлюємо: 1) сферу проясненого, ясного бачення (мережа видимих та пояснюваних фактів), 2) сферу проблемного, мінливого або тьмяного бачення (мережа частково видимих, але недостатньо пояснюваних фактів), 3) сферу потенційного знання (вченого незнання) невидимого, невідомого, але передбачуваного.

Принцип звернення до категорії особистості пов'язаний з її стрижневою роллю в психології, в її зв'язках з іншими категоріями; використання медіаційних можливостей широкого трактування особистості, зокрема в контексті подолання розриву між теоретичними пошуками та психологічною практикою.

Принцип спіралі розуміння полягає у постійному герменевтичному збагаченні моделі досліджуваної складної реальності – відображає рух від початкового розуміння, яке передує дослідженню і поясненню, до розуміння, яке завершує пояснення, і містить

«непояснюваний надлишок» та мотивує до подальшого пізнання, таким чином починає і продовжує нове коло.

Принцип евристичного потенціалу осмисленості суб'єктивності дослідника (або «присутності» автора теорії, «не-алібі-в-бутті», за М.М. Бахтіним, суб'єкта психологічної сфери) полягає в необхідності рефлексивного опрацювання суб'єктивності (переживань, прагнень, ціннісних пріоритетів) дослідника, простеженні зв'язків та спадкоємності різних близьких досліднику ідей, певного зрізу наукової культури, виявленні особливостей його наукового пошуку, його діалогічного простору, його проєкцій, особливостей «вживання» в об'єкт дослідження.

Принцип прийняття антиномічності, необхідний у пізнанні надскладних реальностей, полягає у толерантності до суперечностей і невизначеності, ситуативному переструктуруванні пізнавального поля відповідно до дослідницького завдання, ампліфікації та розширення діапазону медіаторів (інтелектуальний стиль, спосіб розмірковування тощо), зокрема діалогу як інструментів узгодження суперечностей,

Принцип чутливості до потреб дослідницької практики полягає в униканні пізнавально-вольової сліпоти,

деструктивного волюнтаризму у постановці інтеграційних завдань, у врахуванні внутрішніх потреб розвитку науки, явних та латентних інтегративних процесів, напрямків, течій; методологічного узагальнення стихійно сформованих реалій, екологічності пошуку,

Принцип неостаточності теорії полягає в її проникливості для нових ідей, нових даних, переструктурування.

Принцип інструментального призначення тої чи іншої концепції полягає у визначенні діапазону придатності та дослідницьких переваг тої чи іншої концепції, підходу; перепрочитанні давніх концепцій в контексті сучасної ситуації; принцип інструментального призначення та принцип доповнювальності сприяють гнучкій різноракурсності бачення в процесі дослідження, практичності в роботі з фактами і, відповідно, кращому результату.

Принцип якнайширшого визначення об'єкта дослідження (поєднаний, за Г.О. Баллом [12], з перспективою виокремлення різних сфер його виявлення, типів функціонування, стадій розвитку) тісно пов'язаний із знаходженням зони найкращої придатності різних концепцій, підходів до розуміння зазначених сфер виявлення,

відкриває можливості варіативності їх тлумачення в різних контекстах, побудові багатовимірних збагачених моделей.

Принципи гнучкості та рефлексивної «лінзокритики» методологічного бачення полягає у рефлексії багатовимірності, багаторівневості та плинності психічної реальності, рефлексії взаємин між суб'єктом та об'єктом дослідження, суб'єктивності дослідника і суб'єктності досліджуваного (надання голосу об'єкту дослідження), аналізі обмеженості окремих позицій і способів методологічного бачення, виявленні їх соціально-психологічних, когнітивних та мотиваційних чинників (зокрема, психологічних захистів), запобігає абсолютизації та ригідності дослідницьких настановлень, сприяє гнучкому використанню методологічних інструментів.

Принцип транссистемності психічної реальності полягає в тому, що хоча метафора системи (чи мережі чи навіть мережі систем різного рівня) не може охопити цю надскладну реальність в усіх її витоках, виявах та перетвореннях, зазначений метафоричний конструкт з напрацьованими на його основі аналітичними процедурами може мати достатньо плідне, продуктивне застосування (в різних формах системного підходу) в пізнанні та репрезентації людської психіки (попри її

транссистемну глибинну нескінченну неосяжну сутність та понадсистемний надлишок).

Поняття цілісність, система, мережа, інтеграція тісно пов'язані між собою між собою, проте їх трактування не усталене і може бути предметом дискусій. Зокрема, однією з проблем сучасної психології є непорозуміння всередині наукової спільноти, де частина дослідників спирається на конструкт системи (як на базовий), а частина – більш адекватним вважає звертатись до конструкту мережі. Прихильники мережного підходу асоціюють систему з певним порядком, а мережу зі своєрідним плідним хаосом, що породжує порядок, пов'язують «мережу» з різноманітністю і пластичністю, а «систему» - з ригідністю, відзначають переваги мережного підходу – асиметричність, лабільність, гнучкість, чутливість до ситуації [7, 8].

Відзначимо (унікаючи дискусії щодо первинності і всеохопності обговорюваних конструктів), що гнучкість передбачає використання різних методологічних інструментів (в тому числі і напрацьовань системного підходу).

В інструментальному сенсі система (за Г.О. Баллом, широко трактована «без зведення до типів систем, не-

достатньо адекватних для багатьох психологічних застосувань») виступає як модель досліджуваного складного об'єкту, з відповідним виокремленням основних компонентів, між якими зафіксовані певні відношення; сукупність відношень характеризує структуру системи. Дослідник зосереджує у компонентах і структурі такої моделі свої уявлення про найсуттєвіше в об'єкті, в тому числі уявлення, отримані в ході його гуманітарно орієнтованого пізнання, значною мірою базованого на культурних традиціях, спонтанних спостереженнях та інтуїтивних узагальненнях [14].

Модель має підлаштовуватись під досліджувану реальність (як карта під репрезентовану нею територію), відображати найсуттєвіше, зокрема, і її стан (затверділий чи плинний, «речовий» чи «атмосферний» тощо); і, власне, цим може визначатись її подібність до системи чи мережи.

Принцип раціогуманізму ґрунтується на запропонованій і розвинутій Г.О. Баллом раціогуманістичній світоглядній та методологічній орієнтації у людинознавстві. Раціогуманістична орієнтація передбачає визнання інтелектуальної культури (і науки як її головного осердя) одним з найважливіших здобутків людства, та максимальне використання цього здобутку у

взаємодії з іншими складовими культури з метою розширення знань про людину та їх гуманістично орієнтоване практичне застосування. Розробка зазначеної орієнтації у психології спирається на поєднанні конструктивістського ставлення до суспільного та індивідуального буття, поваги до позицій суб'єктів та врахування закономірностей функціонування й розвитку органічних цілісностей; на розумінні небезпек дисгармонійного раціоналізму, спирає на гармонійний інтелект (мудрість) та медіаційне опрацювання суперечливих змістів за допомогою міжсуб'єктних та внутрішніх діалогів; на узгодженості методів дослідження та особливостей досліджуваних об'єктів; на визнанні цінності як природничо-наукової, так і гуманітарної методологічних традицій та необхідності їх взаємодії з метою більш повного пізнання складних об'єктів [2, 3, 4].

Окреслимо методи інтегративно-екзистенційного підходу як конкретні інструменти дослідження актуальних психологічних проблем, що можуть бути використані в контексті фасилітації інтеграційних процесів в психології. Мова йде про особливим чином спрямовані аналітичні процедури та моделювання.

Запропоновано до апробації такі аналітичні процедури – системно-поліконцептуальний аналіз; транзитивний аналіз; поліфокусований рефлексивний аналіз, а також порівняльне поліконцептуальне моделювання.

Системно-поліконцептуальний аналіз полягає у визначенні діапазону придатності та дослідницьких переваг тої чи іншої концепції (підходу), перепрочитанні давніх концепцій в контексті сучасної ситуації та конкретної проблеми; поєднанні та гнучкому використанні пізнавально-інструментальних можливостей різних концепцій щодо конкретної проблеми для розв'язання таких питань (з позиції підходу а, підходу b,... підходу n):

- які метафоричні конструкти найкраще репрезентують досліджувану реальність (ДР);
- які факти (або мережа фактів) акцентується в ній;
- які має ДР особливі властивості (атрибутивний аналіз);
- які сфери чи аспекти можна виокремити в ДР;
- які компоненти складають ДР;
- в чому полягають функції та дисфункції ДР;
- як компоненти поєднані в одне ціле (структурний аналіз);

- якими є генетичні аспекти ДР, висвітлення її історії розвитку (генетичний аналіз).

Транзитивний аналіз – гнучкий аналіз досліджуваної реальності в контексті її станів – стійких («твердих»), плинних, «летючих».

Поліфокусований рефлексивний аналіз досліджуваної реальності в просторі її пізнання полягає в різномірній рефлексії, зокрема, суб'єктивності дослідницької позиції, виявлення її переваг і недоліків, ролі психологічних захистів суб'єкта дослідження (дефензивно-психологічний аналіз), культурального контексту тощо.

Порівняльне *поліконцептуальне моделювання* – створення та співставлення кількох моделей ДР зі спіранням на різні підходи до її пізнання.

Ми виходимо з такого трактування моделювання. Модель – об'єкт-замінник, який за певних умов може замінювати об'єкт-оригінал, відтворюючи ті властивості та характеристики, що цікавлять дослідника. Відтворення може здійснюватись в предметній (макет, пристрій), знаковій (графік, схема, програма, теорія) та образно-символічній (метафора, художній образ) та змішаних формах.

Модель – будь-яка система, що несе інформацію, яка може бути використана, про іншу/модельовану/систему. Модельне відношення є тернарним, тобто пов'язує три системи; модель, активну систему (зокрема, суб'єкта) та модельовану систему [2]. Модель має відповідати проблемі, бути практичною, гнучкою, придатною в роботі з фактами. Вона має гіпотетичний характер, відображає варіативність спроб вивчення об'єкта та прогнозування його змін (активності, розвитку, згасання), може стати його оригінальним поясненням, інструментом знаходження нових властивостей, осередком як визнаних, так і нових дискусійних ідей. Моделі в одних випадках можуть бути термінологічно витримані, побудовані переважно на основі логічного підходу, відрізнитись упорядкованістю та завершеністю, а в других – можуть бути побудовані переважно на основі інтуїтивного підходу, відкритості, опори на вчування та емпатію, мати вербально-образну та образно-символічну форму[15].

На основі принципів «вченого незнання» та потрійного конструювання моделі досліджуваної реальності ми виокремлюємо: 1) сферу проясненого, ясного бачення (мережа видимих та пояснюваних фактів), 2) сферу проблемного, мінливого або тьмяного бачення (мережа частково видимих, але недостатньо пояснюваних фактів), 3) сферу потенційного знання, невидимого, невідомого, але передбачуваного.

Застосування логічних конструктів є доцільним переважно щодо сфери ясного бачення (мережа видимих та пояснюваних фактів), а застосування метафорично-гіпотетичних конструктів може бути продуктивним щодо другої і третьої сфер, особливо в зоні «мінливої і недостатньої видимості».

Різні методичні стратегії в практиці перетинаються, поєднуються, виступають як провідні в різних сферах дослідження, доповнюють і посилюють одна одну. Така різнобічність процедур аналізу і синтезу створює основу для 1) співставлення концептуальних підходів до зазначеної проблеми, 2) створення ампліфікованої моделі ДР.

Висновки і подальші перспективи досліджень

Ми окреслили принципи і методи інтегративно-екзистенційного підходу, які можуть бути продуктивними в контексті фасилітації інтеграційних процесів в психології. Запропоновані методичні інструменти, розши-

рені і технологічно конкретизовані стосовно актуальних психологічних проблем, можуть сприяти їх новому баченню у спільному просторі різних традицій, теорій, дослідницьких підходів.

Література

1. Ахлибинский Б.В. Категориальный аспект понятия интеграции / Б. В. Ахлибинский // Диалектика как основа интеграции научного знания : межвузовский сб. – Л. : ЛГУ, 1984 – Вып. 12. – 339 с .
2. Балл Г.А. Психология в рациогуманистической перспективе: [избранные работы] / Г.А. Балл. – К.: Изд-во Основа, 20 1984 – Вып. 12. – 408 с.
3. Балл Г.О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психолгічній сферах) /Г.О. Балл. – Житомир: «Волинь» ПП «Рута», 2008. – 232 с.
4. Балл Г.О. Раціогуманістична орієнтація в методології людинознавства: наукове видання / Г.О. Балл. – К.: Видавництво ПП «СКД», 2017. – 204 с.
5. Бауман З., Донскіс Л. Плинне зло. Життя без альтернатив / Пер. з англ. О. Буценка. — Київ: «Дух і літера», 2017. — 216 с.
6. Большой энциклопедический словарь. Электр. ресурс <https://www.vedu.ru/bigencdic/24029/.....>
7. Василькова В.В. Сети в социальном познании: от метафоры к метатеории // Журнал социологии и социальной антропологии. 2012. Т. 15. № 5. С. 11–24.
8. Гусельцева М.С. Культурно-аналитический подход к изучению эволюции психологического знания. Дис...докт. психол. наук. М. 2015.- 459 с.

9. Завгородня О.В., Копилов С.О. Творчий спадок Г.О. Балла в контексті проблем сучасної психології /О.В. Завгородня, С.О. Копилов// Теоретичні дослідження у психології: Збірник статей. Том. III. // Впор. В.О. Медінцев. – Х.: Монограф, 2018. – С. 136-151.
10. Завгородня О.В. Особистість: інтегративно-екзистенційна трактовка //Психологія особистості. №1, 2012, С. 39 – 53.
11. Завгородня Е.В. Личность: интегративно-экзистенциальный подход /Е.В. Завгородня. — Saarbrücken, Germany: Изд. LAP Lambert Academic publishing, 2014.- 108 с.
12. Інтегративно-особистісний підхід у психологічній науці та практиці : монографія / [Г.О. Балл, О.В. Губенко, О.В. Завгородня та ін.] ; за ред. Г.О. Балла. — Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. — 206 с.
13. Мазилев В.А. «Научная психология: тернистый путь к интеграции» // Труды ярославского методологического семинара. Методология психологии. т.1. Ярославль. 2003. – С.136-138.
14. Системність психологічного знання на сучасному етапі його розвитку: монографія [Електронний ресурс] / [Г.О. Балл, Н.А. Бастун, О.В. Губенко, В.В. Депутат, О.В. Завгородня, В.О. Медінцев, Т.А. Російчук, Є.В. Степура] ; за ред. О.В. Завгородньої. – Київ: Видавничий Дім «Слово», 2017. – 277 с. Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua>
15. Старовойтенко Е.Б. Культурная психология личности: монография /Е.Б. Старовойтенко. – М.: Академический проект; Гаудеамус, 2007. – 310 с.
16. Юревич А.В. Методологический либерализм в психологии // Вопр. психол. 2001. № 5. С. 3–18.
17. Healy P. Toward an integrative, pluralistic psychology: On the hermeneutico-dialogical conditions of the possibility for overcoming fragmentation.// New Ideas in Psychology, 2012, 30, 271-280.

Е.В. Завгородняя

Разработка принципов интегративно-экзистенциального подхода

Аннотация. Изложены принципы и методы интегративно-экзистенциального подхода, которые могут быть продуктивными в контексте фасилитации интеграционных процессов в психологии. Предложенные методические инструменты, расширенные и технологически конкретизированные относительно актуальных психологических проблем, могут способствовать их новому видению в общем пространстве различных традиций, теорий, исследовательских подходов.

Ключевые слова: методологические инструменты, фасилитация интеграционных процессов, целостность, интегративно-экзистенциальный подход, принципы, методы, аналитические процедуры,

E. Zavgorodnya

Development of the principles of an integrative-existential approach

Annotation. The principles and methods of the integrative-existential approach, which can be productive in the context of facilitation of integration processes in psychology, are outlined. The proposed methodological tools, expanded and technologically adapted to important topical psychological problems, can contribute to their new vision in the general space of different traditions, theories and research approaches.

Keywords: methodological tools, facilitation of integration processes, integrity, integrative-existential approach, principles, methods, analytical procedures,
